

SEVİNC İSLAMOVA*

XALQ RƏSSAMI NAZİM BƏYKİŞİYEVİN
KOMEDİYALARA VERDİYİ BƏDİİ TƏRTİBAT

Xalq rəssamı Nazim Bəykişiyevin səhnəqrafiyasında dram əsərləri ilə yanaşı komediyalara bədii münasibət geniş yer tutur. Bu münasibət rəssamdan dram əsərlərinə nisbətən bir qədər fərqli estetik nümayiş istəyirdi. Nazim Bəykişiyevin yaradıcılığında komediyalarla bağlı səhnəqrafiyanın möhkəm yer tutduğu məlumdur. Onların ən yaddaqalan nümunələrinin Musiqili Komediya teatri ilə yanaşı, Gənclər Teatri və "Azdrama" səhnəsində yaradılmışdır. Bu da onu göstərir ki, rəssam Azərbaycan dramaturgiyasında yer almış ən məşhur əsərlərə bədii tərtibat vermişdir. Məqalədə bütün bu məsələlər işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: rəssam, dram, təsvir, səhnə, tərtibat, səhnəqrafiya, teatr.

Giriş. Əgər Azərbaycan professional teatrının yaranmasından "Lənkəran xanının vəzirini" (M.F.Axundzadə) komediyası ilə bağlı olduğunu dilə gətirməli olsaq, onda səhnəqrafiyanızın komediya ünvanlı saxlanıcının dram əsərləri ilə müqayisədə daha qədim olduğunu deməliyə. Biza professional teatrımızın "ilk qaranquşu"na tərtibat verən rəssamın adı məlum olmasa da, ictimaiyyətə təqdim olunan həmin tamaşanın uğur qazanmasında necəliyindən asılı olmayaraq komediyada müxtəlif hadisələrin təqdimatının və əsərdəki obrazların hərəkətlərinin məhz onlar üçün yaradılan bədii auranın da mühüm əhəmiyyəti kəsb etdiyini söyləməliyə. Həmin adı naməlum qalan müəllifin başladığı tərtibat işi əz sənə adı bizə yaxşı tanış olan B.Kəngərli və Ə.Əzimzadənin simasında öz uğurlu davamını tapdı.

Bakıda rəssam kadrları hazırlayan məktəbin açılmasından və gənc yaradıcılarımızın SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərində ali təhsil alıb vətəna dönmələrindən sonra Azərbaycanda təsviri sənətin müxtəlif sahələrində, o cümlədən də teatr-dekorasiya sənəti sahəsində uğurla çalışan rəssamlar dəstəsi yarandı. Bakıdakı orta təhsildən sonra teatr sahəsində ən nüfuzlu təhsil ocağı sayılan Moskva Dövlət Teatr Sənəti İnstitutunda məşhur S.Obraztsovdan dərslər alan Nazim Bəykişiyev onlardan biri idi. Amma o çox qısa zaman kəsiyində teatr tərtibatı məkanında sıradan olmadığını təsdiqlədi.

Rejissorların rəssamla əməkdaşlıq etməyə cən atmaları da səbəbsiz deyildi. Janrından asılı olmayaraq onun yeni quruluşa özünəməxsus bədii rəng qatacağına hamı da qorib bir ümid vardı. Bunun əsl səbəbini tapmaq elə də çətin deyildi. Belə ki, Nazim Bəykişiyevin səhnəqrafiyasında dram əsərləri ilə yanaşı komediyalara bədii münasibət geniş yer tutmasının kökündə onun ən müxtəlif janrlı əsərlərə eyni uğurla tərtibat verməsi durur, desək, yanlışdır. Bununla belə demək lazımdır ki, əgər dram əsərlərinə çəkilən dekorasiyaların estetikası mövduqluğunu təkcə aktyor oyunu ilə vəhdətdə ifadə edərsə, komediyaların səhnəqrafiyasında isə həmin bədii tutum bir çox hallarda həm də musiqi çalarlarının da iştirakı ilə qavranılır. Bu bir tərəfdən rəssamın işini bir qədər yüngünləşdirsə də, musiqidən fərqli olaraq uzun müddət tamaşaçının gözü qarşısında canlanan dekorasiyaların estetikasında duğulandırıcılığın uzun müddətli olmasının vacibliyi birmənalı idi.

Ona görə də komediyalara bədii münasibət onun yaradıcısından dram əsərlərinə nisbətən bir qədər fərqli estetik nümayiş istəyirdi. Bununla yanaşı demək lazımdır ki, zaman amili vaxtaşırı yeni quruluşda səhnələşdirilən klassik tutumlu komediyalara belə mövduq tələblərdən qaynaqlanan fərqli estetik yanaşmanın nümayişini şərtləndirirdi.

Əgər Nazim Bəykişiyevin komediyalarla bağlı səhnəqrafiyasını dəyərləndirməli olsaq, onda öncə bu sahənin onun yaradıcılığında möhkəm yer tutduğunu deməliyə. Onların ən yaddaqalan nümunələrinin Musiqili Komediya teatri ilə yanaşı, Gənclər Teatri və "Azdrama" səhnəsində yaradıldığını yada salsaq, onda rəssamın Azərbaycan dramaturgiyasında yer almış ən məşhur əsərlərə bədii tərtibat verdiyini qeyd etmək lazımdır.

Dram əsərlərinə verdiyi tərtibatlarda bir qayda olaraq "tamaşanın obrazı"nı yaratmağa üstünlük verən Nazim Bəykişiyevin komediyalarda da eyni estetik tutumun əldə olunmasına soy göstərdiyini müşahidə etmək mümkündür. Təbii ki, janrlarından asılı olaraq komediyalarda dramaturji materialdan qaynaqlanan nikbinliyin və gülüşün ifadəsinin önəm çəkilməsini də təbii qəbul etmək olar.

Vətəna dönüşündən və Sumqayıt teatrında qısamüddətli fəaliyyətdən sonra Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrına dövət olunub, burada əvvəlcə quruluşçu rəssam (1980-1987), 1987-1991-ci illərdə isə baş rəssam vəzifəsində çalışan N.Bəykişiyev bu - özünəməxsus bədi-tarixi ənənələri olan sənət ocağında bir çox tamaşalara yaddaqalan tərtibat vermişdir.

Öncə deyək ki, çox vaxt həm də musiqi ilə bağlı olan komediyaların səhnəqrafiyasının həyata keçirilməsi, həm də dövrün estetik tələbləri ilə bağlı olduğundan zaman-zaman onların müəllifləri müxtəlif tuumlu yarıdıcı vəzifələri yerinə yetirməli olublar. Bütün hallarda həmin vəzifələrin başlıca məqsədinin tamaşaçıların görəcəkləri aktyor oyununa və eşidəcəkləri sözsə-musiqiyə əyanlaşdırıcı bədii vasitə-dayaq olması birmənalıdır. Başqa sözlə desək, operetta və komediyalara verilən tərtibatda təsviri informasiya həm də səhnədə baş verənlərin rəng-plastika tutumunun bütövlüklənə xidmət etməlidir.

Bunlarla yanaşı demək lazımdır ki, çağdaş səhnəqrafiya, o cümlədən də Nazim Bəykişiyevin komediya ünvanlı tərtibatları təkcə səhnəni bəzəməklə kifayətlənməyib, həm də dramaturji materialdan qaynaqlanan təzəddi situasiyaların yaranmasına yardımçı olmaqla, əsərin ideyasını və rejissor yozumunu əyanlaşdırmağa yönəlmişdir. Sumqayıtdan "Muzkəndiyyə" gəlişini 1980-ci ildə tamaşaya qoyulan "Qızıl toy"(Ramiz Heydər və Oqtay Kazımov) komediyası (rejissor Rafiq Atakişiyev) ilə qeyd edən və onu yaddaqalan bədii hadisəyə çevirməyə çalışan N.Bəykişiyev əsər üçün bir-neçə dekorasiya eskizi hazırlamışdır. Əsər maraqlı dramaturji xəttə malikdir...

Əslən azərbaycanlı olan və Fransada yaşayan gəncin Bakıya turist kimi gəlişi zamanı yaşanan "toy sərgüzəştləri"nin yaddaqalanlığına çalışan rəssam, müxtəlif hadisələri tarixi keçmişimizə əks etdirən motivlərin fonunda təsvir etməklə, son nəticədə, tamaşanın nikbin ovqatlı tutum almasını şərtləndirmişdir.

Dekorasiyaların müxtəlif koloritdə həll olunmalarına baxmayaraq onları birləşdirən bədii çalarların mövduqluğu duyulandır. Yaşıl rənglərin üstünlük təşkil etdiyi dekorasiyada qədim daş divarlarla əhatələnmiş İçərişəhərə yuxarıdan göz qoyan rəssam, bir-birinə "söykənmiş" tiklilərin də bələndiyi şadyalığı cəlbədicə bədii tutumda təqdim etməyə nail olmuşdur. Açıqlıq səhnə pərdəsinin arxasında görünürmüşi kimi təqdim olunan qədim şəhərin yan tərəflərdən qədim insan təsvirləri ilə əhatələnmiş təsvirində reallıqdan qaynaqlanan teatrallığın mövduqluğunun ümumi təsvirə təsirillik bəxş etməsi duyulandır. Səth boyu "səpələnmiş" bədii ayrıntıların zahirən xəotik görünən məcmusunda tamaşaçını duyğulandıra biləcək axıcılığın romantik ruha köklənməsini, bütünlikdə rəssamın qarşısına qoyduğu yarıdıcı vəzifənin reallaşdırılması kimi qəbul etmək olar...

Digər dekorasiyada da rəssam birinci ilə anım yarıdan kompozisiya üsulundan istifadə etmişdir. Duyulması fərqləndirən biri şəhər təsvirinin qədim rəsmlərlə əvəzlənməsi ilə yanaşı, daha mojar rənglərdə ifadə olunmasıdır.

Belə ki, onun ümumi koloriti isə kifayət qədər nikbin sayıla biləcək tonda - qırmızı

rəngin müxtəlif çalarlarından ibarətdir. "Toy sərgüzəştəri"nin güclənərkədən olan ovqatını əyanlaşdırmağa yönəli olan bu dekorasiyanın əsas hissəsini Qobusan qaya rəsmlərindən təşkil edən təsadüfi olmayıb, dolayısı toy adətlərimizin qədim tarixə malik olmasına işarə kimi qəbul edilir...

Üçüncü dekorasiyanın koloriti sevdalı insanların arzularına müvafiq həll olunmuşdur. "Mavi arzu"larla baş-baş qalmış iki gənci kompozisiyanın dominantına çevirən rəssam, onların diqqətçəkənliyini əldə etməklə, həm də tamaşaanın nıkbın ruhunu bir daha əyanlaşdırmağa nail olmuşdur. Üçüncü dəfə əvvəlki kompozisiya həllini əsas kimi götürən müəllif, əslində mərkəzdəki bu açıq pərdəni "fikir daşıyıcısı məcmusu" kimi düşüncəyə, onda dramaturji materialın ümumi süjet xəttinin ruhunu əyanlaşdırmağa xidmət edən ayrıntı kimi düşündüyünü təsdiqləmişdir...

1980-1985-ci illər arasında "Qızıl toy"dan başqa "Məzəli əhvalat" (Ruhəngiz Qasimova), "Yertutanlır" (Faiq Mustafiyev və Adil Bəbirov), "Qaçırılmış qız" (Cahangir Məmmədov və Ramiz Mirişli), "Nağməli könül" (Xalidə Həsilova və Emin Sabitoğlu), "Bildirçinin böyliyi" (Rüfət Əhmədov və Emin Sabitoğlu), "Olmadı elə, oldu belə" (Şıxalı Qurbanov və Süleyman Ələsgərov) və "Lənət şeytana" (Firudin Aşurov və Vəlif Adıgözəlov) tamaşalarına bədii tərtibat verən Nazim Bəykişiyev, bu işlərində ənənəsinə sadıq qalıb özünəməxsus səhnəqrafiya nümunələri ərsəyə gətirsə də, bəzən dramaturji materialın zəifliyindən, bəlkə də rejissor yozumunun tələblərə cavab verməməsi üzündən həmin əsərlər yaddaqalan olmadılar. Həmin dövrdə tamaşa qoyulan yalnız bir əsər - O olmasın, bu olsun" (Üzeyir Hacıbəyli) operettası isə teatr məkanını sözün əsl mənasında tıtrətdi.

Qeyd edək ki, dahi bəstəkarın anadan olmasının 100 illiyi münisibətə səhnəə qoyulan bu tamaşaanın rejissoru o vaxta qədər teatr məkanında orijinal yozumları ilə ad çıxarmış Vəqif İbrahimovlu idi. Bu əsərə onun rejissorluq etməsi ilk növbədə onun həmin vaxt Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrının baş rejissoru (1982-1987) vəzifəsində çalışması olmuşdu. Qeyd edək ki, "Muzkomediya"ya kimi Aktor evinin nəzdindəki Eksperimental Teatr Studiyasında qeyri-standart baxış və yenilikçiliyi ilə diqqət çəkən V.İbrahimovlu yeni iş yerində də özünəməxsus sənətkar "mon"ini nümayiş etdirmək niyyətində idi. Onun 1985-ci ildə məşhur "O olmasın, bu olsun"na verdiyi yeni quruluş bədii axtarış kimi qəbul olunan olsa da, bu cür bədii yozuma hələ ki, teatr məmurlarının hazır olmaması üzündən bütünlükdə tamaşa arzuolunan sayılmadı. Bununla belə, operettanın 1989-cu ildə V.İbrahimovlunun rejissorluğu ilə Ankara Opera və Balet Teatrında tamaşa qoyulması bu quruluşa hər iki ölkədə münasibətin fərqi olduğunu nümayiş etdirir. Bakıda olduğu kimi Ankara teatrında da əsərin səhnəqrafiyasını Nazim Bəykişiyev həyata keçirmişdi.

Tamaşa çəkilən və bu gün Azərbaycan Dövlət Rəsm Qalereyasının fondunda saxlanan dekorasiya eskizləri də bədii şərhinə görə, elə rejissor yozumuna müvafiq yeni baxılırlar. Onların birində operettanın bir çox hadisələrinə baş verdiyi Rüstəm bəyin həyatı əsvir olunmuşdur. Burada yaşananların daha çox nıkbın notlarına kökləndiyini nəzərə alan dekorasiyanın ümumi koloritinin şüx rənglər təşkil etməsinə üstünlük vermişdir. Uca sər ağaclarının fonundakı qədimliyi duyulan hasarın və həyətdəki bahar libaslı ağacların, gül-çiçəyin və çarhovuzun birlikdə yaratdığı auranı yaratdığı xoş əhval-ruhiyyə burada Gülnazla Sərvərin görüşü və Rüstəm bəyin sadyanalığa tələsən qonaqların qarşılınması üçün ürəkəçən bir məkandır, desək, yanılıramıq... Digər dekorasiyada isə Gülnazın otağı təsvir olunmuşdur. Bu dekorasiya həm də maraqlı kompozisiyası ilə diqqət çəkir. Belə ki, rəssam onun tərtibində eksteryer və interyerin qovşağından uğurla istifadə etmişdir. Küçələrdə rast gəlinən reklam lövhəsinin otağın daxil görünüşü ilə birləşdirilməsindən əldə olunan həyatilik kifayət qədər duyulandır. İnteryeri bəzəyən əşyaların estetikasında qədim klassik üslubların vahidliyinin duyulması diqqət çəkən

olmaqla, onun tərtibçilərinin zövqünü əks edir. Dekorasiyanın rəng həllində Nazim Bəykişiyevin rəngkarlığında müşahidə olunan işıqlı-bəyaz koloritin mövcudluğu da onun bu sahələrdə arasında əlaqə yaratmasının bir daha təsdiqi sayıla bilər...

Üçüncü dekorasiyada da Rüstəm bəyin evinin otaqlarından biri təsvir olunmuşdur. Operettanın maraqlı səhnələrindən birinin - Rüstəm bəyin tanışlarına qonaqlıq verməsinə fon-yerlik rolunu oynayan bu dekorasiyada da rəssam interyerlə eksteryeri vəhdətdə göstərməyə çalışmışdır. Divardan asılmış "nyu" və qadın portreti, üzərindən silahlar asılmış xalça və qədim güzgü, eləcə də məkəndə yerləşdirilmiş mebel və avadanlıqlar gündəlik həyat tərzində ənənə ilə müasirliyi qovuşdurmağa çalışan bəy evinin necəliyi barəsində təsəvvür yaradır. Digər dekorasiyalarında olduğu kimi burada da rəssam işıqlı rənglərin köməyi ilə məkəna nıkbın aura bəxş etməyə nail olmuşdur...

Rəssamın Üzeyir Hacıbəyli irsinə müraciətinin şərhini davam etdirməli olsaq, onda heç şübhəsiz onun 2006-cı ildə Avstriyada "Arşın mal alan"na verdiyi tərtibatın adını çəkməliyəm. Məlumat üçün bildirik ki, həmin ildə Vyanada keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti günlərinin proqramına "Arşın mal alan" operettasını tamaşası da salınmışdı. Əlavə edək ki, tamaşaanın yaradıcı heyəti rəssamdan başqa, yerli aktyorlardan təşkil olunmuşdu. Tamaşanı isə amerikalı bəstəkar və prodüser Maykl Şnak hazırlamışdı.

Etiraf edək ki, N.Bəykişiyevin tamaşa qoyduğu səhnəqrafiya onun əvvəlki tərtibatlarından fərqlənirdi. Belə ki, özündə ənənə ilə müasirliyi birləşdirən bu tərtibatda milli ornamentlərdən və maddi-mədəniyyət nümunələrindən məntiqli istifadə olunmaqla, cəlbədiçi bir aura yaradılmışdı. Tamaşaanın xarici ölkədə tamaşa qoyulduğunu nəzərə alan rəssam, səhnəni kənarlarını bəzəyən ornamentlərdən ibarət kompozisiyanı yuxarı-mərkəzi hissəsində tamaşaanın bəstəkarı Ü.Hacıbəylinin portretini yerləşdirmişdi. Sənə məkanını bir qədər də "yükleməyə" meyilli olmayan N.Bəykişiyev, mərkəzi hissədə şəbəkəli arakəsmə yerləşdirməklə, aktyorların hərəkəti üçün geniş imkan yaratmış olmuşdu. Səhnə üçün fon-yerlik rolunu oynayan işıqlı səma interyerlə birlikdə Soltan bəyin imarətinin milli ruhlu interyerinin yaddaqalanlığını əldə etməyə imkan vermişdi...

Nəticə. Ümumiyyətlə, dramaturji materiala yaradıcı münasibətin rəssamın yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçdiyini vurğulamaqla, demək lazımdır ki, çox vaxt belə ifadə və icra improvizatör rejissorların özlərini belə əvvəlcədən düşünlülmüş mizanları yeniləməyə məcbur edirdi. Bunun özünün rejissora inandırılması əslində Nazim Bəykişiyevin bir yaradıcı şəxsiyyət kimi özünü təsdiqləyə bilməsinin nəticəsi idi, desək, həqiqəti söyləmiş olarıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Bəykişiyev N. Kataloq. Bakı, 2008. 144 s.
2. Əliyev Z. Zərif boyaların lirik çalarları // "Kaspi" qəzeti, 2017, 28 noyabr, s. 16.
3. Rəhimli İ. Azərbaycan teatr tarixi - Bakı: Çarşıoğlu, 2005.
4. Quliyev Ə. Sənətdə özünəməxsus bədii izi olan rəssam // "Mədəniyyət", 2011, 30 mart, s. 12.

*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin doktorantı
e-mail: sevka-75@mail.ru

DECORATING OF COMEDIES BY THE NATIONAL ARTIST NAZIM BEYKISHIYEV

In scenography of the national artist Nazim Beykishiyev besides drama works, a specific place is held by comedies and the art attitude towards them. Such relation demanded from the artist a little distinctive esthetics in comparison with drama works. It is known that the scenography connected with comedies which hold a specific place in Nazim Beykishiyev's creativity. Their most memorable samples were created in Theatre of youth and Azdrama Theatre and also in Theatre of the musical comedy. It shows that the artist created art compositions for the most famous works of the Azerbaijani drama. All these questions were taken up in article.

Keywords: *artist, drama, painting, scene, design, scenography, theater.*

Севиндж Исламова

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОФОРМЛЕНИЕ КОМЕДИЙ НАРОДНЫМ ХУДОЖНИКОМ НАЗИМОМ БЕЙКИШИЕВЫМ

В сценографии народного художника Назима Бейкишиева помимо драматических работ, особое место занимают комедии и художественное отношение к ним. Такое отношение требовало от художника немного отличительную эстетику по сравнению с драматическими произведениями. Известно, что сценография связанная с комедиями, которые занимают особое место в творчестве Назима Бейкишиева. Их самые запоминающиеся образцы были созданы в Театре молодежи и Театре Аздрама, а также в Театре музыкальной комедии. Это показывает, что художник создал художественные композиции для самых известных произведений азербайджанской драмы. Все эти вопросы были освещены в статье.

Ключевые слова: *художник, драма, живопись, сцена, дизайн, сценография, театр.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: *İlkin variant 18.02.2019*

Son variant 24.06.2019